

Ramarás István

Javítható-e az „erkölcstan vagy hittan” elképzelés?

Mindenképpen üdvözlendő, hogy

- 1) a Nemzeti alaptanterv tervezetében az 5–8. évfolyamon a hittanórákkal azonos óraszámban jelenik meg az erkölcstan nevű tantárgy,
- 2) ennek az új tárgynak a tartalma a már bevált magyar találmány, az embertanba épített konszenzusetika,
- 3) legújabb magyar találmányként beépült a régi-új tárgyba a vallásismeret is.

Mondhatnánk, hogy „akinek ennyi jó kevés, azt érje gáncs és megvetés”, ugyanis van ennek a fejleménynek egy olyan olvasata, hogy a hittan jóvoltából megmenekül az előző három kormányzat alatt ebek harmincadjára jutott nemzeti innováció.

Korántsem túlzás ez az állítás, hiszen az előző Fidesz-kormány idején egyharmadára csökkent az ember- és erkölcstan területéhez tartozó órák száma, és mindössze a hetedik és tizenegyedik évfolyamon maradt meg úgy, hogy a hetedik évfolyamon úgynevezett modul-tárgyként „megőrizve megszüntethetővé” vált. Ez nagyon sok helyen így is történt, máshol (természetesen törvényellenesen) teljesen megszűnt, és ami maradt: heroikusan helytálló végvárok. Másképpen: az innováció már mára jobbára csak papíron él, a gyakorlatban csak vegetál (GÉCZI, KAMARÁS 2007). Ahol szabályosan (tehát betartva a minimálisan előírt nevelés-egesen alacsony óraszámot) működik a tantárgy, hiszen például a nemiség, szerelem, házasság, család témakörre fél év helyett csak három óra jut, és az egyes témák alapos megbeszélésére, kutatására, szerepjátékban való átélésére és „gyakorlására” sem igen jut idő. Ennek a visszafejlődésnek az okát elsősorban a magyarországi felemás modernizációnak a rendszerváltás utáni folytatódásában látom. Nevezetesen abban, hogy a rendszerváltás előtti pszeudoszocializmus után egy meglehetősen értékközömbös pseudokapitalizmus következett. Miközben a még gyenge minőségi kereszténydemokrácia, szociáldemokrácia és liberalizmus nem tudta megfelelőképpen elűzni a feudalizmus vissza-visszatérő kísérteteit, nem tudtak megfelelő értékalternatívát állítani a biztonságelvű fogyasztói pragmatizmusnak. Keserűen kellett tudomásul venni, hogy a magyar közoktatásban éppen akkor enyészett el majdnem teljesen az ember- és erkölcstan, amikor már rendelkezésre állt úgyszólván minden, ami színvonalas oktatásához kell: tantervek, tanmentek, tankönyvek és egyéb oktatási segédletek, továbbá jól működő tanárképzés és -továbbképzés. Az ember- és erkölcstan már-már elveszett végvári vitézei számára az új NAT kétségkívül felmentő sereggént érkezett.

Mindemellett ez esetben is igaz, hogy ami jó, az javítható. Javítható például a tárgy neve, ami – és ez a számos visszajelzésből már világos – sokak számára a hit- és erkölcstanhoz képest egy másfajta, a hittannal konkuráló etikát sugall, holott nem erről van

szó, hanem egy emberismeretbe foglalt konszenzusetikáról, ha tetszik, egy embertanról. És erkölcsstani alapozásról, melyre a hittan is ráépíthető a „gratia supponit naturam”-elv alapján. Még kevésbé szerencsés, hogy a hittant választók ki vannak zárva egy olyan ember- és erkölcsstanból, mely a vallásismeretet is tartalmazza, ami (vagyis a többi vallás és az új vallási jelenségek, valamint a „homo religiosus” megismerése) általában sok esetben hiányzik a hittanokból. Egészen világos, hogy a hittanosok járnak rosszabbul.

A MEGEGYEZÉS ESÉLYE

Sokan úgy gondolják, hogy a mai politikai helyzet, a „nemzeti megosztottság”, a mindent átpolitizálás és a kultúrharc állapota korántsem megfelelő atmoszféra az ember és társadalom műveltségi terület jelenlegi struktúrájának megváltoztatására. A műveltségi terület közel 24 éves története mégis arra biztathat, hogy van remény egy okos – emberséges és erkölcsös – kompromisszumra. Ilyesmi ugyanis már három alkalommal látványosan megtörtént.

Az első még 1988-ban, a NAT munkálatainak megkezdésekor, amikor a Szebenyi Péter vezette, Ember és társadalom munkacsoport nagyon eltérő világnézetű, politikai beállítottságú és habitusú tagjai megegyeztek abban, hogy a történelem, filozófia, társadalomismeret, önismeret, etika műveltségi részterületek (és tantárgyak) mellett a vallásismeret is szerepeljen. Ez utóbbi az Antall-kormány idején lekerült a napirendről. (Elképzelhető: gyalogáldozatként a kötelező hittant szorgalmazó ultrák lecsendesítésére.) A második látványos megegyezés a NAT emberismeret műveltségterületének kialakításakor mutatkozott meg, és ez, mondhatni, kiterjedt az egész pedagógustársadalomra, ugyanis akkor nagyon magas százalékarányban fogadták el az embertanba ágyazott erkölcsstant. A harmadik egységfront a Pokorni Zoltán által 1999–2000-ben összehívott etikaoktatási szakbizottság vallásos és nem vallásos, konzervatív és liberális tagjai közt jött létre, melyhez az egyházak küldöttei is csatlakoztak. Ez alkalommal mindenki egyetértett abban, hogy – ha azután etika néven is – változatlan tartalommal megy tovább az ember-, erkölcs- és társadalomismeret hetedik osztálytól végig. Egy pragmatikus lobbizáson azonban nemcsak a szakbizottság, hanem még a miniszter elképzelését is felülírta, és a tantárgy terjedelme egyharmadára csökkent, és ez az áldatlan állapot máig, vagyis az új NAT bevezetéséig tart.

MI A HELYZET EURÓPÁBAN?

Természetesen az új NAT-ot kimunkáló szakemberek és szakpolitikusok joggal hivatkozhatnak arra, hogy márpedig ez a miénknél régebbi demokráciában is hasonlóképpen van. De pontosabban hogyan is? Abban a tekintetben, hogy mennyire fontos tényező egyfelől az ember, az erkölcs és a társadalom, másfelől a vallásismeret és a hittan az európai országok tanterveiben, iskolaügyében, oktatási-nevelési koncepcióiban és gyakorlatában – rendkívül tarka kép tárul elénk. Olybá tűnhet, mintha eléggé különböző történelmi korszakokat és kultúrákat képviselnének az Európai Unió országai. Egy biztos, ebben a tekintetben a pe-

dagógiai praxisból – legalábbis elsőre – eléggé nehéz uniós alapelveket kiolvasni. Ráadásul, jó néhány országban országon belül sem egységes a gyakorlat; nemcsak az állami, a különböző vallású és felekezetű egyházi, az alapítványi és magániskolákban eltérő a helyzet, hanem különböznek az elvek és gyakorlatok az adott ország különböző tartományaiban, de sok helyütt még az azonos iskolatípus egyes iskoláiban is (KOSOVÁ 2005; HANESOVÁ 2006; KORIM 2008; FRIDRICHOVÁ 2008).

2009-ben a következő változatokkal találkozhattunk:

A típus: fontos jegye a kötelező hittan.

A₁ típus: a kötelező és domináns hittannak egyfelől nincs alternatívája, másfelől az egyéb tematikák csak másodlagosan (csak egy-két évfolyamon, kis óraszámban, nem kötelezően) jelennek meg (Málta és Horvátország).

A₂ típus: a kötelező hittannak nincs alternatívája, de a tantervekben erőteljesen képviselve van a társadalmi és a polgári tematika (Görögország, Írország, Olaszország, Spanyolország). Tipikus formáció a komoly mértékben vallásos és katolikus országokban.

B típus: jellemző jegye a kötelezően választható hittan és alternatívája. Természetesen nagy különbségek tapasztalhatók abban a tekintetben, hogy a tanulók mekkora hányada választja a kötelezően választható tárgyak egyikét-másikát.

B₁ típus a leggyakoribb: a kötelezően választható hittan alternatívája az etika, a többi tematika másodlagosan, gyengén jelenik meg (Belgium, Csehország, Litvánia, Lengyelország, Németország, Szlovákia). Tipikus formáció Közép-Európában.

B₂ típus: a kötelezően választható hittan alternatívája az etika, de ezen kívül erőteljesen megjelenik a társadalmi és a polgári tematika is (Ausztria, Luxemburg, Románia, Szlovénia).

B₃ típus: a kötelezően választható hittan alternatívája az etika, de ezen kívül erőteljesen megjelenik a társadalmi és a polgári, valamint vallási tematika (Anglia, Finnország, Portugália).

B₄ típus: a kötelezően választható hittan alternatívája a semleges vallásismeret (Észtország, Lettország).

C típus: jellegzetessége a társadalmi és a polgári tematika erőteljes megjelenése.

C₁ típus is eléggé gyakori: a társadalmi és polgári tematikán kívül hangsúlyosan megjelenik az erkölcsi és a vallási tematika is (Dánia, Franciaország, Hollandia, Norvégia, Svájc). Tipikus formáció Nyugat- és Észak-Európában, valamint protestáns országokban.

C₂ típus: a társadalmi és polgári tematikán kívül hangsúlyosan megjelenik a vallási tematika (Ciprus és Svédország).

C₃ típus: a társadalmi és polgári tematikán kívül hangsúlyosan megjelenik az etikai tematika (Bulgária).

C₄ típus: a társadalmi és polgári tematika domináns (Oroszország, Románia).

D típus: mind a hittan, mind különböző alternatívái szabadon választhatók (Szerbia).

A mindenki számára kötelező tárgyak között az erkölcsi és a társadalomismereti tematikához tartozó tárgyak a leggyakoribbak, de akadnak szép számmal olyan „több dimenziós” (multidiszciplináris) tantárgyak, mint az etika és vallás (Svájc és Portugália), morális és pol-

gári nevelés (Franciaország), életfilozófia és etika (Finnország), lelki jelenségek (Hollandia), személyiség, társadalmi és egészségnevelés (Nagy-Britannia, Írország), személyes és társadalmi fejlődés, élet és munka (Észak-Írország), jogi és vallási nevelés (Észtország). Jól érzékelhetően tipikusan nyugat-európai jelenségről van szó (KOSOVÁ 2005; HANESOVÁ 2006; KORIM 2008; PUSZTAI 2008, 2009; KAMARÁS 2009).

A MAGYAR TALÁLTMÁNY KÜLÖNLEGESSÉGE

Ebbe a tipológiába meglehetősen nehezen illeszthető be a magyarországi modell és gyakorlat, akár a NAT₁-ben (Nemzeti alaptanterv 1998, 32–36) szereplő emberismeret elnevezésű műveltségi terület (és tantárgya), akár a NAT₂-ben (Nemzeti alaptanterv 2003, 62–62) szereplő ember és társadalom elnevezésű műveltségi terület (tantárgy), akár pedig a központi kerettanterv (Az alapfokú nevelés 2000) alapján kialakított, különböző neven előforduló (embertan, emberismeret, emberismeret és etika, ember- és erkölcsismeret, ember-, erkölcs- és társadalomismeret, ember- és társadalomismeret, etika), de nagyjából azonos tartalmú tantárgyak. A magyarországi modell lényege a komplexitás és multidiszciplinaritás, vagyis a leíró embertudományok (lélektan, szociológia, kulturális antropológia, politológia, ökológia) és a normatív embertudományok (etika, filozófiai antropológia) egymásra épülése, ötvözete, szerves egysége. Másképpen fogalmazva: az ember és társadalom működése a magyarországi modellben nem marad leíró, pragmatikus szinten, hanem erkölcsi és filozófiai nézőpontból reflektált, főképpen egy nem semleges, de nem is irányzatos, hanem egy nagyon sok mindenki számára elfogadható konszenzusos etika alapján. Mindennek eredményeképpen elkerülhetők a pszichologizálás, a szociologizálás és a moralizálás rövidre záró redukciói (GÉCZI–KAMARÁS 2007).

Kontinensünk ember-, erkölcs-, társadalom- és vallásismeret kínálatának komoly erősségei: a) sokáig monopol- vagy hegemónhelyzetben lévő hittan alternatíváinak kidolgozása, különös tekintettel a „világi” etikára és a „semleges” vallástanra, b) a demokratikus beállítódású, más kultúrák és nézetek iránt érdeklődő, nemcsak a toleráns, hanem a megértő polgár nevelése, c) a komplexitásra törekvés, ami nemcsak a „több dimenziós tárgyakban”, hanem a keresztmetszeti témákban is megmutatkozik és d) a gyakorlatközeliség (WALTEROVÁ 1994). Ugyanakkor gyengéi között említhetők azon elképzelések, melyek valamely témakör monopol- vagy hegemónhelyzetével és fontos tematikák feltűnő hiányával jellemezhetők. Legfőbb gyengéje talán éppen – az elsöre roppant demokratikusnak tűnő – a hittan és az ember- és erkölcsstan típusú tárgyak közötti választhatóság. Először is azért, mert több helyen nem is annyira a diák vagy a szülő választ, hanem az erőteljes ideológiai és politikai hatásoktól befolyásolt iskola, vagy pedig a „többség dönt” elve alapján a hittan alternatíváját választó kisebbség valamiféle hátrányt szenved. A legtöbb esetben akár az egyik, akár a másik alternatívát választják is a tanulók, a nyereségek mellett veszteségekkel is számolniuk kell. Kissé leegyszerűsítve: a hittanos gyerek kimarad az emberi és társadalmi jelenségek szélesebb és alaposabb megismeréséből, valamint a másféle vallási és erkölcsi rendszerek megismeréséből; a hittan alternatíváját választók pedig – hacsak nem éppen a „semleges”

vallástan az alternatíva – a vallásismeretből. A nagyobb veszteség rendre a hittant választókat éri (HANESOVÁ 2006; SZÁSZI 2008; KAMARÁS 2009; PUSZTAI 2008, 2009).

Megjelenésekor a magyar innováció szinte egyedálló volt Európában kötelező jellegével, komplexitásával, a leíró és normatív embertudományok összehangolásával, míg Európában az utóbbi tíz évben jócskán erősödött az ember-, erkölcs- társadalom- és vallásismeret jelenléte az oktatásügyben, hazánkban jelentősen gyengült, annak ellenére, hogy ebben az időszakban kezdődött el az egyetemi szintű tanárképzés. Mára ebben a tekintetben Európa perifériájára kerültünk, körülbelül Belorusszia szintjére.

HÁNYAN VÁLASZTJÁK MAJD A HITTANT?

Lehet-e előre látni a különféle választások arányát, és ennek alapján tervezni az oktatást? Ez még a magamfajta vallásszociológus számára is fogas kérdés. Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy hazánkban az egyházasan vallásos és a rendszeres vallásgyakorlók aránya 13-16 százalék körül van (sőt az 5-8. évfolyamos gyerekek szülei körében még alacsonyabb), akkor legfeljebb átlagosan 15-20 százaléknyi hittanosra lehetne számítani. A rendszerváltást követő egy-két évben, amikor a lakosság jelentős része csodákat várt az egyháztól és a hittantól, ennél csaknem kétszer ekkora arányban jelentkeztek fakultatív hittanra, annak köszönhetően, hogy nem nagyon vallásos, sőt a nem vallásos szülők egy része is hittanra küldte gyermekét. Ez a helyzet azonban csak eléggé rövid ideig tartott. Hamarosan felére csökkent a hittanosok száma, részben a gyenge minőségű és hatásfokú oktatás miatt, részben más okokból.

A hittanosok arányának becslésénél figyelembe kell venni egy másik fontos, éppen hazánkra jellemző tendenciát. Míg 1991 és 2008 között 36 százalékról 28-ra csökkent a legalább havonta templomba járók aránya (ami a 15-29 évesek körében már csak 10%), addig 7-15 százalékkal nőtt az Istenben, a túlvilágban és a bűnben hívők aránya, vagyis a hagyományos gyakorló vallásosság hanyatlása mellett nő a transzcendencia iránti érzékenység a fiatalság körében is (ROSTA 2010). Hogy a transzcendencia iránti érdeklődés növekedése mint kereslet milyen mértékben találkozik majd a hittannal mint kínálattal, ezt is igen nehéz megjósolni.

Egy harmadik tényezővel is kell, de ugyancsak elég nehéz számolni, ez pedig a politikai és ideológiai hatások, a fel-fellobbanó „kulturharc” alakulása. Valamit erről azért elárulnak a szlovákiai tapasztalatok, egy olyan országé, ahol jóval nagyobb arányú a hagyományos (és bizonyos tekintetben etnikai jellegű) vallásosság, mint hazánkban. Pozsonyban nagyon alacsony, a vidéki kisebb településeken viszont nagyon magas a hittanosok aránya. Ennek fő oka a kisebb mértékű elvilágiasodás, de a szlovák vidéken eléggé erős a jobboldali nyomásgyakorlás a hittan irányába a polgármestereken és az iskolaigazgatókon keresztül. Hazánkban a kisebb települések jóval elvilágiasodottabbak, és nálunk inkább a legnagyobb városokban tapasztalható a vallási élet megélénkülése. Egyetlen megbízható friss adatom van: az evangélikusok által átvett pestszentlőrinci iskolában a diákok 15 százaléka választott hittant. Az erkölcsstant (nem szerencsésen ez lett a tantárgy neve) választó szülők

egy része ezt a tárgyat is gyanakodva fogadta, gondolván, ez is valamiféle valláserkölcsi nevelést takar.

Természetesen számolni kell egy negyedik tényezővel is, ez pedig a hittan minemősége és minősége. Erről mint vallásszociológus egyfelől annyit tudok mondani, hogy a hitoktatás színvonala rendkívül vegyes, másfelől azt, hogy az egyházakon belül is komoly vita tárgya, hogy kiknek, miért, mit és hogyan tanítsanak hittant. Beszélgettem egy katolikus püspökkel, aki a rendszerváltás előtt az illegális, majd féllegális lelkeségi mozgalom – mai szóhasználattal – sztárpapja volt, aki ezt mondta a jelenlegi helyzetről: „Tudomásul kellene venni végre mind a kormánynak, mind az egyháznak, hogy egyszer és mindenkorra vége a népegyháznak. Én papíron egy egyházmegye püspöke vagyok, valójában egy missziós állomáson működöm. Be kell látni, hogy alulról felfelé kell építkezni, és nem fentről lefelé.” Hasonló ez ahhoz, amit T. Halik (1993) cseh püspök (a földalatti katolikus ellenállás legendás alakja) mondott a kívánatos katolikus habitusról, vagyis, hogy „Nem az az igazán katolikus életforma, mely szerint a katolikus ember katolikus szülőosztályon születik, katolikus iskolába jár, katolikus cégnél dolgozik, katolikus kórházban kezelteti magát, katolikus klubban tölti el szabadidejét, és végezetül katolikus temetőben talál végső nyugalomra”.

A „hittan és/vagy erkölcsstan”-témakörhöz kapcsolódó kérdésekkel fordultam másfél-száz vallását rendszeresen gyakorló diplomás keresztényhez, akik közül meglepően nagy arányban válaszoltak. Lehet mondani, hogy ők a hazai vallási elitet képviselik. Fele-fele-részben klerikusok és laikusok. A katolikus, református, evangélikus, unitárius, adventista, baptista, valamint a Hit Gyülekezetéhez és a Golgota közösséghez tartozó klerikusok között hat püspök, három rend- és házfőnök, továbbá három egyházi egyetem rektora szerepelt, a laikusok között hitoktatók, pedagógusok, zömmel humántudományokkal (köztük tucatnyian pedagógiával és lélektanl) foglalkozó minősített kutatók, és tucatnyian lelkeségi mozgalmak tagjai. Négyötöd részük inkább konzervatív vagy erősen konzervatív beállítottságú.

MIFÉLE TAN A HITTAN? ÉS HOL A LEGMEGFELELŐBB HELYE?

Eléggé kézenfekvő, hogy a hittan nem olyan tan, mint a mértan, az embertan, de még az erkölcsstantól és a vallástantól is jelenetős mértékben különbözik. Ezt egyértelműen bizonyítják a különböző egyházak hittannal kapcsolatos „küldetésnyilatkozatai”, nem kevésbé a körkérdésemre válaszolók is. Nagyon kevesen (mindössze nyolcan) voltak közülük, akik a hittan fogalmát hitismeretek oktatására szűkítették. A többiek kisebbik fele (30 fő) kizárólag vagy elsősorban, nagyobbik fele (62) pedig a hitismeret mellett misszionak (14 fő), hitre nevelésnek (12), az egyházi (gyülekezeti) életbe való bevezetésnek (12), lelkeségi nevelésnek (9), a keresztény vagy felekezeti identitás kialakításának (8), keresztény életre nevelésnek (8), a hitélet szerves részének (8), szentségi katekézisnek (3), Istenről szóló beszédnek, „az evangélium és a kultúra közötti párbeszédnek” (1-1 fő) tartották. Ennek alapján kézenfekvő, hogy még a különböző „ismeretek” mellett misszionak tekintett hittan is inkább az iskolához tájolható, a többi funkció inkább a gyülekezethez.

Arra a kérdésre, hogy „Hol van a hittan legmegfelelőbb helye: a gyülekezetben, az iskolában, a kollégiumban vagy a lelkeségi mozgalomban?” – eléggé eltérő válaszokat kaptam. 17-en (köztük átlagosnál nagyobb arányban a katolikusok, köztük egy püspök és több neveléstudományi szakember) úgy gondolják, bárhol, csak nem az iskolában. A tipikus érvelések a következők: „Az iskolában tartott hittanóra csak egy tantárgy lehet a többi között, pedig a hittan tanításában nem az ismeretátadás a legfontosabb”, „Az iskolán kívül minden helyszín jobb, ahol a személyesen motivált részvétel feltételezhető”, „A hittan oktatása a hitközösség feladata és nem a tudásközösségé”, „Ott, ahol eleven hitélet és valódi hívő közösség van”.

Ugyanennyien (17-en, köztük 2 püspök, a katolikusok az átlagosnál nagyobb arányban) az iskolát is elfogadhatónak vélik, de hittan legmegfelelőbb színhelyének mégis a gyülekezetet látják. Jellegzetes érvek: „Amennyiben a hittanon az egyház életébe való bevezetést, nevezetesen a szentségekre való felkészítést, illetve magát a katekumenátust értjük, első számú helye a gyülekezet”, „Egy élő plébániaközösség maga is világmodell”, „Mivel a hittan célja a gyermek és a fiatal gyülekezeti integrációja, a gyülekezeten kívül minden egyéb hittanos helyszín csak szükségmegoldás”, „Ideális a gyülekezetben lenne, mert akkor a hittan nem csupán hitismeretek oktatása lenne, hanem a gyülekezet életébe való beépítés és a lelkeség kialakítása is”.

Hasonló arányban (18-an, laikusok átlagosnál nagyobb arányban) vannak, akik úgy vélik, bárhol lehet helye a hittannak, ha jól csinálják, és többen azt is hozzátesszük, hogy mindegyik formának megvan a maga előnye. Többen úgy gondolják, ott legyen a hittan, ahol jobban meg lehet szervezni és/vagy ahol jobban elérhető a szülők és a tanulók számára. Azt is hangsúlyozzák, hogy amennyiben több lehetőség is kínálkozik, a szülők joga dönteni. Attól is függ, mondják egyesek, hogy miként értelmezzük a hittant. „Amennyiben az evangélium és kultúra párbeszédének, akkor az egyházi iskolában, amennyiben a szentségi és egyházközségi életbe való bevezetésnek, akkor a gyülekezetben, de leginkább olyan helyen, ahol közösség van”, érvel egy tanítórend főnöke.

Mindössze 16-an voksolnak egyértelműen az iskola mellett, átlagosnál nagyobb arányban a protestánsok és a katolikus világiak. Leggyakrabban azzal indokolják, hogy az iskolán keresztül lehet legtöbbeket elérni, hogy az iskola a misszió és az „emberhalászat” legmegfelelőbb helye. Azzal is érvelnek, hogy az iskolában sokkal inkább lehetséges a korcsoportokra bontás, és azzal is, hogy megfelelőbb az infrastruktúra. Olyan érv is elhangzik (például egy hittankönyv-szerző evangélikus lelkész szájából), hogy „az igényes hittanoktatás épp annyira felkészíthet az életre, és hozzájárulhat a világról alkotott érvényes és használható kép kialakításához, mint a természet- vagy társadalomtudományi órák vagy a művészetek.”

Valamivel többen (18-an, átlagosnál nagyobb arányban a klerikusok és a protestánsok, köztük 3 püspök) egyformán megfelelő helyszínnek tartják az iskolát és a gyülekezetet. A többség hangsúlyozza, hogy mindkettőnek megvannak a maga előnyei és hátrányai, és az egyházközség javára a gyülekezeti közösség élményét (és a „templomélményt”), az iskola javára a több gyermek elérésének lehetőségét írják. Akadnak árnyaltabb megfogalmazások is, például: „Ha van elég olyan hitoktató, aki a saját hite mellett más hitvilágok

oktatására is képes, akkor az iskola lehet a helyszín, ha a foglalkozás magva hittartalomra épített tananyag, akkor a gyülekezet az adekvát helyszín”, „Ha hittanon elsősorban (és főleg!) a hívő élethez szükséges ismeretek megtanítását és a hívő közösségbe való integrálást értjük, akkor szerintem ennek ideális helye a gyülekezet, ha elsősorban az általános műveltséghez számító bibliaismeretet és egyháztörténeti ismereteket, akkor ennek helyet kell biztosítani az iskolai tanrendben is”. Többen úgy látják, hogy az alsó tagozatban szerencsésebb az iskolai hittan, mert a kisebbek kísérelőkhöz vannak kötve, a felső tagozatosoknak viszont a gyülekezet éltető közössége lenne üdvösebb. Megfontolandó az egyik egyházi egyetem rektorának véleménye, aki szerint „teológiai szempontból nyilvánvalóan a hittannak a hit közösségében van a helye. Jelen esetben a nem egyházi iskolák vagy-vagy alternatívája viszont a szülői felelősséget érinti, mivel a keresztény hagyományban a nevelés nem állami, nem is egyházi, hanem szülői mandátum. Ezt a szülők csak pragmatikus és kompetencia okokból delegálják az iskolára”.

Összegezve: a gyülekezet a válaszolók 69, az iskola 52, a kollégium 10, a lelkeségi mozgalom 9 százalékában szerepelt. Az iskolai hittan mellett voksolók körében az átlagosnál nagyobb arányban vannak a protestánsok, főképpen a reformátusok.

Akadtak a válaszolók közül, akik tágasabb kontextusba helyezik a hittan mineműségének és helyének kérdését. Többek véleményét tolmácsolja az Antall-kormány egyik minisztere, aki azt mondja, hogy „a hittannak olyan közösségben van helye, ahol már van valamilyen érzelmi elköteleződés, szocializálódás a vallás iránt, amit tanbeli ismeretekkel kell/lehet megerősíteni, magyarázni”. Ugyancsak többek véleményét fogalmazta meg az egyik katolikus püspök, akit már idéztem, aki a népegyház végét hirdeti, és minden tekintetben az alulról felfelé építkezést szorgalmazza.

Tudjuk, hogy az egyházi iskolákban jó ideig igencsak gyanakodva kezelték – mint valami liberális huncutságot – az ember- és erkölcs tantervet. (Persze akadtak azért olyan egyházi iskolák is, ahol példászerűen tanították a hittan mellett.) Valamit javult a helyzet, amikor az egyházi tanárképzésben is megjelent az ember- és erkölcs tanár szak, és ezzel párhuzamosan állami egyetemeken is szép számmal szereztek lelkészek és hitoktatók ilyen diplomát. Bár (sajnálatos módon) nem kérdeztem rá arra, hogy legyen-e az egyházi iskolákban is ember- és erkölcs tantervet a hittan mellett, más kérdések kapcsán többen is érintették ezt a kérdést, és akik ezt tették, nemcsak az emberismeret, hanem még a vallásismeret oktatását is szorgalmazták.

AZ ÖKUMENIKUS HITTAN LEHETŐSÉGE

Érezve a téma kényes voltát, közvetlenül nem kérdeztem rá általában az ökumenikus hittan lehetőségességére, hanem csak azt a kérdést tettem fel, hogy ha a kevés számú hittanra jelentkezők eléggé különböző felekezetűek, indokolt-e valamiféle ökumenikus megoldás. A válaszok többsége azonban – szerencsémre – általában az ökumenikus hittan lehetőségességére vonatkozott. Ez a kérdés még jobban megosztotta a válaszolókat, mint az előbbi.

Egyértelmű igennel, vagyis az ökumenikus megoldást elfogadva felelt a válaszolók majdnem egyharmada (34 fő), köztük két püspök, átlagosnál nagyobb arányban a katolikus laikusok és a protestáns klerikusok. Az igennel válaszolók fele (15 fő) nemcsak szükségmegoldásként tudja elképzelni az ökumenikus hittant, hanem az egész hitoktatásra is vonatkoztatva, legtöbbször a bibliaismeretre építenék. Mások ennél is tovább mennek, és úgy gondolják, hogy „a keresztény alapismeretek, értékek és a viselkedés, jól átadhatók közös órákon is” (katolikus hitoktató), vagy éppen úgy, hogy „életadó, ha a hittan ökumenikus, ahol megtanulják, hogy más-más felekezeteknél hogyan látják, hogyan tanítják a dolgot” (szerzetestanárné), vagy akár úgy, hogy „Miért ne lehetne akár négy éven át ökumenikus hittant tanítani, hiszen az egyház feje Krisztus, aki ad ennyi időre való olyan anyagot, ami nem szétválaszt, hanem összeköt” (református teológus), vagy egyenesen így: „Az ökumenikus szemlélet ne áthidaló megoldás legyen, hanem az egész hitoktatást alapjaitól a legfelsőbb fokig hassa át!” (katolikus pap).

A válaszolók egyötöde (24 fő, köztük 2 püspök és a laikusok jóval átlagon felüli arányban) úgy vélekedik erről, hogy elvileg lehetséges, de gyakorlati kivitelezése a mai magyar felekezetközi helyzetben és az egyházi közállapotok ismeretében, komoly nehézségekbe ütközik. Érthetően könnyebben képzelik el – és erre már akadnak biztató példák – a protestánsok között, mint katolikus-protestáns viszonylatban.

Néhányan (6 fő) úgy gondolják részlegesen megvalósítható, többféle módon is: a kisebb gyerekek körében, egy közös (ökumenikus) bibliaismereti bevezetőben, alkalmasszerű ökumenikus órákkal.

Csak a válaszolók negyede (26 fő) ellenzi egyértelműen az ökumenikus hittant (akár csak szükségmegoldásként is), a klerikusok (köztük két püspök) átlagosnál nagyobb arányban. Közülük legtöbbször azzal érvelnek, hogy a hittan több mint hitismeret oktatás, és ez csak a felekezeti lelkiség kontextusában történhet, másfelől azzal, hogy ennek még nem jött el az ideje, és többen azzal, hogy biztosan a kisebb felekezet járnának rosszabbul. Végül pedig többen jogosan érvelnek azzal, hogy erre csak speciálisan felkészített hitoktatók lennének alkalmasak.

Az eddigi kategóriákba nem besorolható válaszok között több olyan is szerepel, mely arra hívja föl a figyelmet, hogy ebben a tekintetben sem szabad elvonatkoztatni a szélesebb kontextustól, elsősorban attól, hogy mi a célja a hittannak. „Ha a felekezet szolgálata az elsődleges, akkor többféle felekezeti hittant fognak szervezni. Ha az is cél, hogy a hittanórán az adott iskolában kialakuló közösségben szerzett tapasztalatokból induljanak ki, és ehhez a közösséghez térjenek vissza, akkor egyben tartják őket, és nem katekézist tanítanak, hanem azt a helyzetet teszik témává, amelyet a diákok megélnék, vagyis az ökumenét”, válaszolja kérdésekre az egyik szerzetesrend rendfőnöke.

SZERENCSES-E AZ „ERKÖLCSTAN VAGY HITTAN” ALTERNATÍVA?

Mivel az erkölcsstan nevű tantárgy tartalma emberismeret és etika (és ez az etika egy konszenzusetika), megkérdeztem, hogy szerencsés megoldásnak tartják-e a hittan vagy erkölcsstan közötti választás kényszerét, vagyis azt, hogy a hittanos tanulók kimaradjanak az emberismeretből, miközben a nem hittanosok az ember- és erkölcsismeret keretében (annak majdnem harmadát kitevő) vallásismeretet is tanulnak. A kérdésre válaszolok döntő többsége (68 fő, mindegyik csoportban átlagos arányban, köztük 4 püspök és 3 rendfőnök) nem tartja szerencsésnek ezt az elképzelést. Legtöbben azért, mert a hittanosok kimaradnának az emberismeretből, márpedig jó néhányuk szerint ez megfelelő alapozása lehetne a hittannak. Többen úgy gondolják, hogy a hittan alternatívája inkább vallásismeret lehetne, az ember- és erkölcsstan viszont mindenki számára kötelező tárgy legyen. E szempont mellett így érvelnek: „Beágyazottabb és ezért hatékonyabb lenne a jelen társadalmi valóságba a keresztény oktatás, nevelés, ha annak több kapcsolódási pontja lenne a »konszenzus kultúra« részterületeivel” (egy baptista teológus); „Az etika oktatásnak az a lenne a feladata, hogy a gyerek ismerjen meg etikai rendszereket, álláspontokat, tanuljon meg különbséget tenni különböző eszmerendszerek, vallások, filozófiák között; a hittan egy ennél speciálisabb dolog” (református lelkész); „Egy hittanosnak eleve legyen kötelező etika, ember- és társadalomismeretet tanulnia. Ellenkező esetben egy szűkebb keresztmetszetet fog kapni a saját vallásáról is a felekezeti katekézisben” (katolikus hittanár); „Tizenöt-húsz évvel ezelőtt az volt a véleményem, hogy legyen mindenki számára kötelező etika, ami kiváltható felekezeti hittannal, most úgy látom, hogy ez nem járható út. Az emberismeretnek hangsúlyosan jelen kellene lenni az egész oktatási folyamatban. A konszenzusetika számomra elképzelhető” (szerzetes rendfőnök, egykori oktatáspolitikus); „Ezzel a hittanosok valóban nélkülözhetetlen együttéléstani ismeretektől esnének el” (hit-tankönyv-író evangélikus lelkész); „A hittan dimenzionálisan tágabb, ismereti terpesztésében viszont szűkebb, mint az emberismeret és etika. Ezért sem indokolt a nem vallási iskolákban tanrendbe tenni a hittant” (katolikus egyetemi tanár, pasztorációs szakember).

Mindössze a válaszoló tizede (11 fő) tartja jónak ezt a megoldást (köztük két püspök, átlagos felüli arányban református klerikusok). Töbnyire azért gondolják így, mert a kötelezően választható hittant nagy engedménynek, ajándéknak, politikai vívmánynak tartják. Vannak, akik – nem véve figyelembe, hogy a (nem szerencsés nevű) erkölcsstan tartalma ember- és erkölcsismeret – nem értik, miért kellene arra kötelezni a hittant választókat, hogy egy másik etikát is tanuljanak, és vannak, akik szerint „az etika lényegét, annak legkifejlettebb változatát megtanulhatják a Bibliából” (katolikus püspök).

Ugyancsak tízen azt javasolják, hogy lehessen választani, de ez esetben épüljön be a hittanba az emberismeret és a különböző etikai nézetek tárgyalása. Azok többsége, akik így gondolják, elfogadják, hogy ez a hitoktatás koncepciójának alapos átgondolásával, a tananyag szerkezetének jelentős átalakításával és a hitoktató-képzés megreformálásával jár. (Kivételt képeznek azok a – ma már jelentős számú – hitoktatók és hittanárok, akik ember- és erkölcsstan tanári szakon is diplomát szereztek.)

Ha a vallásismerettel bővített ember- és erkölcstannak valóban egyenrangúnak ítélnék alternatívája lenne egy emberismerettel bővített hittan és erkölcstan, akkor az alkalmas tanárokat illetően, elsősorban a hittan területén még jelentős behoznivalókkal számolhatunk. A szakképzett ember- és erkölcstan tanárok alkalmasnak ítélnék a vallásismeret tananyagrészek tanítására is, hiszen például a nálunk (a Pannon Egyetemen) végzetek több vallástudományi tárggyal (vallástörténet, vallásszociológia, vallásantropológia, vallásfilozófia) is találkozottak, és szigorlatoztak is vallástudományból.

MI LEHETNE AZ OPTIMÁLIS MODELL?

Megmértem a kérdezettekkel saját modelletem, amelyet az ember- és erkölcstan hívei közül nagyon sokan optimálisnak tartanak. Eszerint minden tanulónak járjon ember- és erkölcstan, ugyancsak mindenkinek vallásismeret, a hittanra ilyen-olyan okból jelentkezők számára pedig legyen biztosítva az iskolai hittan, ha a szülők ezt kérik. (Tudjuk, hogy demokratikus országokban akárcsak egy-két tanuló kedvéért megszervezik az óhajtott hittant.)

Mindössze heten vannak, akik egyértelműen elutasítják ezt az elképzelést, többségük azzal, hogy jobb az új NAT-tervezetben szereplő megoldás, a többiek pedig így érvelnek: „Étikus embert nevelni a szíven és nem az intellektusán keresztül lehet. Ennek elsődleges terepe a család” (katolikus házaspár), „Egy jó hittan esetén nem kell külön erkölcstan” (katolikus mérnök), „Ez a modell kicsit hasonlít a világnézetünk alapjai című tantárgyhoz. Én ebben konzervatív vagyok: ha hittan, akkor legyen hittan” (katolikus plébános).

Öten nincsenek kifejezetten ellene, de úgy vélik, hogy nem aktuális, vagy „a köznevelési törvénnyel ez a megoldás nem kompatibilis. Lehet, hogy célszerűbb a meglévő keretek közti mozgásteret keresni” (katolikus iskola tanára), vagy hogy „az egyház(ak) nemigen fogják támogatni” (egyházi főiskola rektora), vagy azért, mert „érett hitű keresztény szülők és toleráns társadalmi környezet esetén talán lehetne ilyesmiről gondolkodni, de ettől fényévekre vagyunk” (katolikus pap), „Pillanatnyilag nem feszíteném a húrt. Néha belenézek a parlamenti közvetítésekbe. Megdöbbenő a gyűlölködés, a vitapartner megbélyegzése. A magam részéről minden kiegyezést, alkut örömmel fogadok. Induljon be ez a mostani NAT-elképzelés! Derüljön ki, ettől milyen pozitív változások indulnak el!”, válaszolja egy református pszichológus.

Öten (valamennyien katolikusok, köztük egy püspök) részlegesen egyetértenek elképzeléssel, a mindenkinek kijáró ember- és erkölcstannal mindannyian, a vallásismerettel már nem. Ugyancsak öten (közülük négyen reformátusok) elvileg egyetértenek vele, de úgy gondolják, nehézségekbe ütközne kivitelezése, elsősorban azért, mert a hittanosok számára ez többletterhelést jelentene.

A többiek, vagyis a döntő többség (a kérdezettek négyötöde) – köztük négy püspök, három rendfőnök, egy rektor, protestánsok és katolikusok, laikusok és klerikusok nagyjából azonos arányban – teljes mértékben egyetértenek ezzel a modellel. Mivel a nagy többség egyszerűen jónak, nagyon jónak, teljesen megfelelőnek tartja úgy, ahogyan van, eléggé

kevesen magyarázzák döntésüket. Akik igen, ilyenféleképpen: „Az ember- és erkölcsstan, valamint vallásismeret a hittan számára kifutópályaként működhetne” (református lelkész); „Én üdvözlém, és a jelenlegi rendszernél átfogóbbnak és hatékonyabbnak is tartanám, de nem hiszem, hogy a nagyobb egyházak ebbe belemennének” (református teológus); „Ezt a modellt mai magyar valóságunkban és arra tekintettel szinte ideálisnak tartanám” (evangélikus püspök); „Ez is egy lehetséges opció, de az lenne a szerencsés, ha a választható hittan vagy a gyülekezet által szervezett hittan lenne (az iskolában, de nem iskolai óra), vagy az iskola által szervezett kultúrhitton formájában jelenne meg” (katolikus oktatáspolitikus); „Igen: állampolgári jogon legyen ember és etika tantárgy, és benne vagy külön vallásismeret mindenkinek, a hittan /katekézis/ viszont legyen az iskolán kívül a gyülekezet szervezésében, még akkor is, ha így nehezebb összegyűjteni a gyerekeket” (katolikus püspök).

MILYEN EGYÜTTMŰKÖDÉS KÉPZELHETŐ EL AZ EMBER- ÉS ERKÖLCSSTAN, VALAMINT A HITTAN KÖZÖTT?

Mindössze öt szkeptikus válasz érkezett arra a kérdésre, hogy milyen együttműködési lehetőséget látnak az ember- és erkölcsstan, valamint a hittan oktatói között (akik az esetek egy részében lehetnek azonos személyek, ugyanis vannak, akik mindkét diplomával rendelkeznek). A válaszolók nagyobb része lehetségesnek, kisebb része viszont feltétlenül szükségesnek tartotta az együttműködést. A válaszolók többsége a tárgyakat oktatókkal foglalkozott. Abban teljes egyetértés alakult ki, hogy mindkét tárgyat hiteles és jól felkészült tanár tartsa, akinek van erkölcsi tekintélye, és abban is, hogy mindkét tárgy „sorsában” döntő a tanár személyisége. Nagyon sokan üdvösnek tartanák, ha a hitoktatók elvégeznék az ember- és erkölcsstan tanári szakot. Néhányan jónak látnák, ha mindkét tárgyat ugyanazok tanítanák, mások ezt határozottan elleneztek. Egyikük azzal érvelt, hogy a nem vallásos szülők azt hihetnék, hogy a hittant tanító az ember- és erkölcsstan órán téríteni akar. Más azzal, hogy nem szerencsés, ha valaki „kilenctől tízig evangelizál, tíztől tizenegyig meg szektorsemleges”. Többen joggal problematikusnak tartják, hogy a hitoktató lelkészek egy része nem rendelkezik pedagógiai végzettséggel. Akad olyan vélemény is, hogy a hittant sem szabadna ember- és erkölcsstan tanári képzés nélkül tanítani.

Sokan jogosan aggódnak, hogy lesz-e megfelelő számú és minőségű ember- és erkölcsstan szakos tanár, ugyanakkor az is kiderült, hogy az aggódók egy része nem tudja, hogy sikeresen és igényesen működik az az egyetemi szakképzés, melyet tizenkét éve a Pannon Egyetem dolgozott ki, és ezt a „licencet” vette át több mint féltucat felsőfokú tanárképzési intézmény. A ember- és erkölcsstan jellegű tárgyak tanítására felkészítő felsőfokú képzés először az etika, ember- és társadalomismeret néven futó alapképzés és a szintén egyetemi szintű ember-, erkölcs- és vallásismeret néven futó szakirányú továbbképzési szak formájában működött. A bolognai rendszer bevezetése után egy kevésbé szerencsés formáció következett: a szabadbölcész etika szakirány alapképzésre épülő ember és társadalom szakos tanári mesterszak és az etikatanári mesterszak formájában, szerencsére lényegében változatlan tartalommal.

A válaszokból jól érezkelhettem, hogy azok, akik gyorstalpalókon végzett félkész tanárok hadától tartanak, nem tudnak arról, hogy száznál is több lelkész és hitoktató szerzett ember- és erkölcsstan szakos tanári diplomát. A jelentősen megnövekedett ember- és erkölcsstan óraszám nyilván az eddiginél jóval több szakos tanárt kíván. Jelenleg az ember- és erkölcsstan szakos képesítéssel rendelkezők felének nincs állása az alacsony óraszámok és a tantárgy törvénytelen (de megtorolatlan) mellőzése, valamint a nem szakos tanárok (szintén törvénytelen, de nem szankcionált) beállítása miatt. Nem okoz nehézséget az ilyen szakokat működtető felsőoktatási intézményeknek, hogy néhány éven belül kielégítsék a megnövekedett igényeket. Az átmeneti türelmi időben a szakképesítéssel még nem rendelkező tanárokat szükségmegoldásként 60-80 órás tanfolyamokon lehetne felkészíteni, mint ahogyan ez sikeresen működött a NAT bevezetésekor.

EGY ÖTÖDIK UTÓPIA VAGY EGY NAGYON IS REÁLIS LEHETŐSÉG?

Nemrégén négyféle utópiával zártam le az ember- és erkölcsstan dicső múltjával és elkeserítő jelenével foglalkozó írásomat (KAMARÁS 2009). Az első szerint innovációnk lassú eltűnése, meggyászolása vagy mellette való tüntetés nélkül. A második ugyanez és mégsem, mert ebben a változatban az ember- és erkölcsstan maroknyi lelkes ellenálló utóvédharcaként él tovább, melyet jobb esetben üldöznek, rosszabb esetben észre sem vesznek. A harmadik szerint egy erőteljesen populista ókonzervatív fordulat után visszaállítják a kötelező hittant, de uniós nyomásra és olyan egyháziak közbenjárására, akik azzal érvelnek, hogy a Jóistent nem lehet kötelezővé tenni, lehetővé teszik a hittant nem választóknak, hogy az ember- és erkölcsstant válasszák. A negyedik a már ismertetett háromlépcsős – ember- és erkölcsstan, vallásismeret, hittan – modell volt. Utolsó mondatom pedig: „A helyzet eléggé reménytelen ahhoz, hogy »csak« reménykedjünk.” Most ötödikként a mindenki számára kötelező ember- erkölcs és vallásismerettel, a választhatóság esetén pedig az emberismerettel és a konszenzus-etikával kibővített hittannal egy olyan elképzélést vázoltam fel, és vonultattam fel mellé – legalább is keresztény berkekből – hatásosan érvelő támogatókat, melyet egyesek bizonyára csak egy ötödik utópiának, mások meg egy nagyon is reális elképzelésnek tartanak. Akár így, akár úgy, ismét lehetőségünk van arra, hogy ember-, erkölcs-, vallásstan-, hittan-ügyben egy újabb magyar találmánnyal megint világelső lehessünk.

IRODALOM

- GÉCZI János – KAMARÁS István (2007): Emberismeret Az Útvesztőben. (Beszélgetés Kamarás Istvánnal)
In *Új Pedagógiai Szemle*, 12. sz. 69–106.
- HALIK, T. (1993): Gondolatok Az egyházi élet megújításáról Csehszlovákiában. In *Vigilia*, 8. sz. 575–581.
- HANESOVÁ, D. (2006): *Náboženská Výchova V Európskej Únii*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, ISBN 80-8083-304-4.
- HOLLONI Emma (2008): Etikaóra És Hittan A Német Iskolákban. In *Világi Figyelő*, www.vifi.hu/hir/20080609.
- KAMARÁS István (2009): Emberismeret és etika nálunk és más nemzeteknél. In *Iskolakultúra*, 10. sz. 125–132.
- KORIM, V. Et al (2008): *Premeny etickej výchovy v európskom kontexte*. Univerzita Mateja Bela V Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta. 9–59.
- KOSOVÁ, B. (2005): Primárny stupeň vzdelávania v medzinárodnom porovnaní. Metodicko-pedagogické centrum, Banská Bystrica.
- PUSZTAI Gabriella (szerk.; 2008): *Education and Church in Central and Eastern Europe at First Glance*. Debreceni Egyetem Felsőoktatási Központ, Debrecen.
- PUSZTAI Erzsébet (2009): *Structures of religious education in Eastern and Central Europe*. [online] http://www.nevelesszociologia.lif.hu/dok/edu_chapter_Final.pdf [2012.11.05.]
- ROSTA Gergely (2010): Vallásosság a mai Magyarországon. In *Vigilia*, 10. sz. 741–750.
- SZÁSZI Andrea (2008): Az Európai hittanoktatás tendenciái napjainkban. In *Magyar Református Nevelés*, 8–9. sz. 20–23.
- WALTEROVÁ, E. (1994): *Kurikulum. Proměny a trendy v medzinárodni perpěktivě*. Masarykova univerzita: Centrum pro další vzdelávání učitelů, Brno.